

A CSALÁDMODELL ÁTALAKULÁSA, A CSALÁD ÉRTÉKMEGŐRZŐ, HAGYOMÁNYOZÓ SZEREPE

1. Bevezetés

Az utóbbi években mind több szó esik a családról; az MSZMP Programnyilatkozata is foglalkozik vele, de ezen túl társadalmi közéletünkben és az egyes tudományágak területein szintén előtérbe kerültek a családdal, a családi viszonyok változásával, fejlődésével kapcsolatos problémák. Ez alkalommal a család értékmegőrző és hagyományozó funkcióját kívánjuk elsősorban érinteni. Ez azonban szükségessé teszi, hogy néhány vonatkozásban rámutassunk, milyen tényezők szabják meg a családatalakulást általában, továbbá melyek nálunk a családi viszonyok főbb jellemzői, és melyik az a családtípus, amelynek értékmegőrző, érték-hagyományozó funkcióit érdemes vizsgálni. Mindebből következik, hogy néhány vonatkozást csak vázlatosan, tézisszerűen tudunk érinteni és el kell hagynunk számos, irodalomra való hivatkozást is.

A marxizmus családról szóló tanításának egyik lényeges tétele, hogy a családot a társadalom legkisebb, de nélkülözhetetlen szervezeti egységének kell tekinteni, amely történetileg - a társadalmi viszonyoknak megfelelően - változik, módosul és amely igen változatos funkciókat lát el a társadalom és az egyén életében. Leszögezhetjük, hogy a marxizmus a családot önmagában is értéknek tekinti. A burzsoá propagandából is ma már jórészt kikoptak azok a rágalmak, hogy a szocializ-

mus családeellenes, hogy szabadszerelmet, nőközösséget kíván meghonosítani, s likvidálni akarja a családot. A munkásmozgalomban is jelentéktelenné zsugorodtak össze azok az /utópista szocialistákat jellemző/ elképzelések, amelyek szembenállást hirdettek a családdal, a magánélettel és végsősoron az anarchiának kívántak helyetbiztosítani ebben a társadalmilag rendkívül fontos emberi viszony-rendszerben. A marxizmus egyértelműen elhatárolja magát a különböző anarchista felfogásoktól /pl. Adorno szexuális forradalom-elméletétől, vagy a különféle freudista és neofreudista nézetektől/, de egyben az idejét múlt, merev vallásos felfogásoktól is.

A család, mint minden társadalmi jelenség, történetileg több formában, változatlanul létezett. A családformák változásában létezett. A családformák változásában elsődlegesen meghatározó tényező a konkrét társadalmi rendszer, gazdasági, politikai, ideológiai és kulturális viszonyaival együtt. A rendelkezésre álló tények arra is utalnak, hogy a családformák változásait jelentősen befolyásolják a földrajzi viszonyok, a vallás, az etnikai vonatkozások és a tradíciók is. Nem hagyható figyelmen kívül a család viszonylagos önállósága, viszonylag önálló mozgása sem. A társadalmak általában felléptek azzal az igénnyel, hogy a családi viszonyokat szabályozzák - legtöbbször a családjog keretében -, de a család társadalmi szabályozásának a lehetősége nagymértékben korlátozott; ugyanis a családi élet eseményei, a családi viszonyok egy bizonyos intim, rejtett jelleget hordoznak, amely a társadalmi beavatkozás lehetőségeit szűk keretek közé szorítja.

A család társadalmi szerepéről szólva mindig előzetesen tisztáznunk kell: történetileg milyen konkrét családformáról van szó. Az a család, amelyet mi a következőkben vizsgálni kívánunk, a mai európai átlag-dolgozó család. Mit értünk ezen? Ebbe a fogalomba soroljuk mindenekelőtt a szocialista országokban élő családok döntő többségét, azokat, ahol mind a férj, mind a feleség dolgozó, munkavállaló és ahol a családhoz tartoznak a fiatalok is. De ide sorolhatjuk a nem

szocialista országok dolgozóinak családjait is, ahol a férj és a feleség vagy a férj dolgozik, munkavállaló és nem rendelkeznek magántulajdonnal. Ma Európában a családok döntő többsége ilyen; két generációs, monogám jellegű. Magától értetődően ezeknél a családoknál sem beszélhetünk abszolút egységes típusról, hiszen különböző osztályokhoz tartozhatnak, eltérő gazdasági életviszonyok közepette élhetnek és más etnikai tényezők, más tradíciók, szokások befolyásolják őket. Továbbmenve az is figyelemre méltó, hogy ennél a családtípusnál is állandóan végbemennek változások és számos átmeneti hatás is befolyásolja életviszonyait.

Az átlag-dolgozói család mellett Európában mind a szocialista, mind a nem szocialista országokban léteznek más családformák is, és megtalálhatók a különböző átmeneti jellegű családformációk is. Szükséges utalni arra is, hogy az átlag-dolgozói család nemcsak európai jelenség, hanem ez jellemzi Észak- és Dél-Amerika országainak többségét, sőt mint a különböző ázsiai, afrikai országok családfejlődése is mutatja, hogy ez a családforma kezd elsősorban általánossá válni az itteni országokban is. Mindezek alapján felállítható egy olyan hipotézis, hogy hosszabb távon a jövőbeli fejlődés is ilyen irányba mutat, ez az átlag-dolgozói család fogja képezni a jövőben a családok döntő többségét. A japán, a kínai, indiai, vietnami stb. ázsiai család-fejlődés ezt a tételt igazolja, s bár az afrikai fejlődésben ezzel ellentétes tendenciák is érvényesülnek. A gazdasági, társadalmi fejlődés egy idő után ennek a családnak a szükségszerű kialakulását fogja eredményezni.

2. A családatalakulás jellege s főbb kiváltó tényezői a felszabadulás utáni magyar családfejlődésben

A felszabadulás után a szocializmus építésének eredményei mélyreható változásokat idéztek elő, családi-házassági viszonyainkban is. A változások alapvető okát a szocialista társadalom egyre teljesebb megvalósulása képezi és ezen belül az alábbi lényeges vonatkozások járulnak hozzá a család-

átalakuláshoz. Mindenekelőtt a gazdasági viszonyok gyökeres megváltozása, az új szocialista termelési viszonyok megteremtése. Ebből adódóan átalakult társadalmunk osztálystruktúrája; a lakosság többségét ma a munkásosztály alkotja, a parasztság aránya a felszabadulás előtti több, mint 50 %-ról 20 % alá csökkent, ugyanakkor jelentős mértékben megnőtt az értelmiségi és az alkalmazotti réteg létszáma. A társadalmi struktúra ilyen jellegű átalakulása magával hozta a családok átformálódását is. Végső soron az ún. általános dolgozói család kialakulása az osztálystruktúra megváltozásának a következménye. Ugyancsak lényeges szerepet játszott a családi viszonyok megváltozásában a nagyfokú urbanizáció; ma már országunk lakossága, s így a családok többsége is városokban lakik. Nem tekinthetjük jelentéktelen tényezőnek az osztálystruktúra változásával és az urbanizációval együttjáró nagymérvű társadalmi mobilitást sem. A hatótényezők sorában meg kell említenünk a családok anyagi fejlődését, az életszínvonal-emelkedést és azokat a kulturális vívmányokat, amelyek az utóbbi évtizedekben társadalmunkban hatnak. Új tényezőként jelentkezik a tudományos-technikai forradalom, amely különösen a családi életet megkönnyítő technikai eszközök széles körű elterjedésében öltött testet, de ezen túlmenően kihatott a munkahelyi viszonyok, a munka jellegének a megváltozására és a társadalom életének egyéb területeire is. Nem hagyható figyelmen kívül a tömegkommunikációs eszközök szerepének a növekedése sem. Közismerten a családok többsége rendelkezik televízióval, amely azon túl, hogy számos, friss információt, továbbá szórakozást biztosít a családok számára, jelentős mértékben átalakította a családok időbeosztását, életmenetét. Végül még egy tényezőt kell megemlítenünk, ami nem csekély mértékben befolyásolja a családfejlődést; ez a két világrendszer kapcsolata, kölcsönhatása. Ma már közismert tény, hogy a két világrendszer nemcsak a saját törvényei alapján fejlődik, hanem lényeges vonásaik kialakulásában is hatnak egymás fejlődésére. A tőkés világrendszer léte és hatása a családi viszonyokban is megmutatkozik. A különböző rádióadások, turizmus, filmek, szépirodalmi művek a nyugati világ értékrendjét, életelképzeléseit,

ember és család ideáljait mintegy ömlesztve közvetítik társadalmunk felé és ez alól a hatás alól sem a családok, sem a társadalom egyénei nem tudják magukat kivonni. Azok a hatások, amelyek a tőkés társadalmi rendszerből fakadnak, nagyon gyakran károsak, értékeik megkérdőjelezhetők és sok esetben okoznak bizonytalanságot. Ehhez hozzájárul még az a tény is, hogy a mi értékeink egyértelműen tisztázottak, többféle értékrend alakult ki a családi viszonyokkal kapcsolatban: pl. más értékrendet sugallnak az egyes művészeti, irodalmi alkotások, a regények, a filmek és más értékrendet állít fel az etika. Ugyancsak eltérő értékrend jut kifejezésre a családdal kapcsolatos jogi normákban, irányelvekben. Mivel az értékrend nagyfokú heterogenitása figyelhető meg, elhanyagolhatatlan tényként kezelendő, és ennek következtében gyakran az sem dönthető el egyértelműen, hogy melyek az alapvető, leginkább kívánatos értékek. Az értékrend családon belüli heterogenitásának van egy végsősoron pozitív sajátossága is; az ti., hogy a családok inkább nyitottak, mint zártak, hogy kevés a kényszermechanizmus a család fejlődésében, hogy a társadalom nem avatkozik be zavarólag a családi kapcsolat és értékrendszer alakulásába.

A családdal kapcsolatos értékrendünket tehát végsősoron a heterogenitás jellemzi. Ezen belül azonban beszélhetünk olyan új értékekről, vagy jegyekről is, amelyek a szocializmus családon belüli megvalósulását fémjelzik. Jelentős mértékben megnőtt a családok anyagi biztonsága. Az esetleges nélkülözés, az alapvető anyagi gondokkal való küzdelem csak perifériás jelenségeként mutatható ki. Ez jó értelemben járult hozzá a családon belüli kapcsolatok tisztulásához, az őszintébb légkör kialakulásához és nem utolsó sorban a gondtalanabb családi élethez. A családok anyagi gondmentességéhez jelentősen járult hozzá társadalmunk; családi pótlék, nyugdíj, társadalombiztosítás stb. formájában. Mélyreható változás következett be a családi élet demokratizmusában. A férj és feleség, a gyermek és szülő kapcsolatára az egyenlőség jellemző és a családi életet befolyásoló döntéseket általában közmegegyezéssel,

demokratikusan hozzák meg. Ennek megfelelően átalakultak a családon belüli szerepek is, az alá-fölrendeltségi és függőségi viszonyok háttérbe szorultak, helyüket mindinkább az egyenlőségi alapon álló szerepek veszik át. Magától értetődően nem egy optimális szintű demokratizmusról és minden vonatkozásban észszerű szerepváltozásról van itt szó, hanem egy olyan tendenciáról, amely a múlthoz képest jelent elsősorban lényeges előrelépést. A családtagok megváltozott viszonyában egy jó értelemben vett gyermekcentrizmus kialakulásáról is beszélhetünk, amely a gyermek életkörülményeivel, sorsával való fokozottabb törődésben jut kifejezésre, és amely az esetek egy részében már túlzó szélsőséges, társadalmilag nem kívánatos formát is ölt. Sajnos a gyermekcentrizmus nem jár a gyermeklétszám emelkedésével. Bár a társadalmunk a három gyermekes családmódellet tartja követendőnek, viszonylag magas az egy gyermekes és a gyermektelen családok száma. Társadalmunk a gyermeket értéknek tekinti és ezt anyagiakban is kifejezésre juttatja./Családi pótlék, gyermekgondozási, szülési segély stb./ Figyelemreméltóak azok a változások is, amelyek a családok műveltségének a növekedésében, kultúrálódásában végbementek. A művelődés hozzájárult ahhoz, hogy a régebbi babonás, vallásos elképzelések háttérbe szoruljanak, helyet adjanak a racionálisabb gondolkodásmódnak, különösen egészségügyi, higiéniai vonatkozásokban. De a racionalista gondolkodásmód kedvezően befolyásolta a családtagok kapcsolatát, a korszerű családi életvitel kialakulását is.

Jó értelemben vett módosulásnak és egyben értéknek tekintjük a párválasztást motiváló tényezők átalakulását is. A párválasztásnál, házasságkötésnél szerepet játszó tényezők között történetileg leggyakrabban az anyagi, gazdasági jellegű motívumok domináltak, érzelmi tényezők nem jutottak kellő szerephez. Az utóbbi időkben elsősorban a fiataloknál az emberi, érzelmi tényezők előtérbe kerülése a jellemző, bár az anyagi gazdasági megfontolások szerepe sem jelentéktelen. Ugyancsak pozitív ténynek kell tekintenünk a különböző osztályok, rétegek korlátok leomlását, a vallási, jogi stb. mellékszempontok szerepé-

nek zsugorodását is. Szó sincs arról, hogy a dehumanizált párválasztást motiváló tényezők teljesen kihaltak volna, de egészséges tendenciaként könyvelhető el, a humanizált, mellékszempontmentes tényezők térhódítása.

Családfejlődésünkben érvényesül egy olyan tendencia is, amelyet családkiegyenlítődési folyamatnak nevezhetünk. A családkiegyenlítődés azt jelenti, hogy az egyes családok - különösen érvényes ez a fiatal családokra - közelednek egymáshoz anyagi viszonyaikat, lakáskultúrájukat, életmódjukat és életképzeléseiket illetően is. A kiegyenlítődési folyamat egybeesik az átlag-dolgozói család kialakulási folyamatával, amely a jövő családformáját is magában hordozza. A családok kiegyenlítődési, egységesedési folyamata magával hozta az értékek megváltozását is, megszüntetett régi és kialakított új értékeket.

Társadalmunkban a családok többségét kitevő átlag-dolgozói család mellett megtalálhatók a család más formái is. Beszélhetünk a vezető értelmiségiek vezető művészek, a legfelsőbb vezetésben résztvevők családformájáról, amely, bár dolgozói család, de annyiban eltér az átlag-dolgozóitól, hogy tagjai a közép-, illetve idősebb korosztályhoz tartoznak, anyagi helyzetük átlagon felüli, a nagymérvű közéleti, vezetői tevékenység viszonylag kevés időt biztosít a szűkebben vett családi élet számára és ez a család legtöbbször egy generációs család. Ugyancsak eltér az átlag-dolgozói családtól a kisárutermelők, kiskereskedők /maszekok/ családja is, itt ugyanis a család olyan gazdasági funkciókkal is rendelkezik, amelyek az átlag-dolgozó családnál nem alakultak ki. Sajátos családformának tekinthetjük az idősebb falusiak parasztcsaládját, elsősorban a családi életvitel, kultúráltság, anyagi ellátottság szempontjából. Ez a család a régi falusi család maradványa és a jövőben egyre szűkebb keretek közé szorul. Nem átlag-dolgozói család a cigány családok egy része sem, ugyanis a tradíciók, anyagi viszonyaik, sajátos kultúrájuk következtében ezeknél a családoknál még olyan jegyek is fellelhetők, a-

melyek egy régmúlt maradványai és amelyek nem egyeztethetők össze a szocialista családdal szemben támasztott normákkal.

A fentebb ismertetett családformák mellett hazánkban még egyéb, elsősorban átmeneti jellegű családformák is léteznek.

A családformákról elmondottak szükségszerűen vázlatosak, tézisjellegűek, ugyanis jelen esetben eszközfunkciót töltenek be, ahhoz kívánnak kiindulási alapot szolgáltatni, hogy egy történetileg meghatározott konkrét család érték-funkcióit tudjuk értelmezni.

3. A család értékfunkciója /létrehozó, megőrző, hagyományozó/

Valamennyi történetileg kialakult, változatos családforma esetében beszélhetünk értékfunkciókról, azaz a család mindig létrehozott, megőrzött és továbbadott értékeket. Ezek egy része egyetemes érték volt; pl.: a családi szeretet, az erkölcsre nevelés stb., az értékek nagyobbik része azonban mindig történeti és igen gyakran osztályjellegű volt, mint pl.: a fizikai munka megvetése az uralkodó osztály részéről. Számunkra legismertebb annak az európai monogám jellegű családoknak az értékfunkciója, amelyekből az átlag-dolgozói család is kialakult. Az európai monogám család és az ebből kialakuló átlag-dolgozói család értékfunkciója sok vonatkozásban megegyezik még akkor is, ha osztályszempontból jelentős eltérések tapasztalhatók. Az átlag-dolgozói család tartalmazza azokat a pozitív értékeket is, amelyeket az európai monogám család hozott létre. A következőkben, amikor a család néhány konkrét értékéről beszélünk, viszonyítási alpnak az átlag-dolgozói családot vesszük.

Ugyanaz az elv, /hogyan megfelelő vonatkoztatási alapról beszélhetünk/, amely szükségessé tette annak a családfornának a bemutatását, amelynek értékfunkcióiról kívánunk beszélni, azt is megkívánja módszertanilag, hogy az érték fogalmának az általunk

használatos értelmezését megadjuk. Az értéknek nagyon sokféle értelmezése alakult ki. Mi azt az általános értelmezést tartjuk mérvadónak, mely szerint: érték minden, ami szükségletet elégít ki. Magától értetődően az érték kapcsolódik az érdekekhez is és nagyon bonyolult hierarchikus értékrendszert jelent. Az értékek nem önmagukban, hanem mindig értékrendszerekben funkcionálnak. Az értékek az emberi tevékenység lényeges elemei, az emberi tevékenység legtöbb területén jelen vannak és egy részük a családhoz, a családi élethez kapcsolódik. Az ilyen értékek egy része a család belső életének az értéke, míg más részük a társadalom, az egyén számára elégít ki szükségletet, azaz így funkcionál értékként.

A következőkben a család alapvető funkcióiból fakadó értékek egy részét soroljuk fel, megemlítve azt is, hogy a család ezeken túl még nagyon sok más értéket is működtet.

A család funkciói között az egyik lényeges funkciót a biológiai funkció jelenti, amely döntően a fajfenntartásra, a szaporodásra irányul, de tartalmaz olyan mozzanatokat is, mint a nemi szükséglet kielégítése, az utódok biológiai felnevelése stb. A biológiai funkcióhoz számos érték kapcsolódik. Érték többek között maga a fajfenntartás, de érték a nemi szükséglet kultúrált, humanizált kielégítése is, vagy pontosabban fogalmazva a kultúrált, humanizált nemi szükségletkielégítés társadalmilag egyik kívánatos formája a házastársak közötti családon belül történik. A biológiai funkció leglényegesebb értékvonatkozását a csecsemők felnevelése jelenti. A csecsemők, gyermekek biológiai felnevelése történetileg is a családra hárult és ez a funkció más értékek garantálása miatt is - pl. a gyermek normális személyiségfejlődése - a jövőben is megmarad a család számára. A biológiai funkcióból még további értékek is fakadnak, mint pl.: a megfelelő higiénia, egészségvédelemre, tisztálkodásra stb. való nevelés. A biológiai funkció az ember esetében át, meg át van szöve társadalmi szálakkal, szinte minden biológiai funkció működtetése társadalmilag meghatározott keretek között történik, továbbá a biológiai funkció szorosan kötődik a család egyéb funkcióihoz is.

A család további funkciója: a gazdasági funkció, magába foglalva azt, hogy a család történetileg termelési, fogyasztási, gazdálkodási /költségvetési/ tevékenység-köröket is ellátott. Az átlag-dolgozó családnál a gazdasági funkció termeléshez kapcsolódó feladatköre egyre inkább háttérbe szorul; a gazdasági funkciókból sokat átvesz a társadalom. Mégis a családok gazdasági funkciója - a család fogyasztási egységjellege - beláthatatlan ideig fenn fog maradni. A család gazdasági funkciójával kapcsolatos értékek között az alábbiakra kell figyelmet fordítanunk: történetileg értéket jelentett a termelés, pontosabban szólva a családok a termelés során közgazdasági értelemben is létrehozta értékeket. A kisárutermelők családjára ez ma is érvényes, sőt az átlag-dolgozó családok egy részénél is folyik ilyen jellegű érték-termelés. Hasonló értelemben fontos értéknek számított és számít az is, hogy a felnövekvő generáció munkára nevelése a családban kezdődik. A munkára nevelés - amely feltétele a társadalmilag leglényegesebb érték, a hatékony munkavégzés realizálásának - társadalmilag igen fontos feladat; nem nélkülözhető a családok ilyen irányú tevékenysége. A munkafegyelemmel kapcsolatos problémáink egy része abból adódik, hogy a mai családok nem látják el kellő mértékben a munkára nevelés feladatait. Ami nagyon szembetűnő pl. a két világháború közötti magyar családokhoz viszonyítva is; az a jó értelemben vett "munkakényszer" eltűnése a gyermekek számára. A régebbi családoknak az alkalmi, sőt nagyon gyakran a rendszeres munkakényszer a lo éves gyermek számára /néha még előbb is/ megjelent. A mai családoknál leszámítva egy kisebb hányadot, a munkakényszer alig jelentkezik, sőt a "családi feladat kényszere" is elenyésző. A tanuló fiataloknál nem hogy munkakényszer nincs, de a családi feladatok ésszerű közteherviselésének a jó értelemben vett kényszere is hiányzik. Egyoldalúak lennénk, ha ebben csak negatív tendenciát látnánk, ugyanis társadalmi fejlődésünk eredménye is, hogy a gyermekek, illetve a fiatalok "nem kényszerülnek" túl korán munkára, vagy családi feladatok ellátására. Ugyanakkor a mai fejlődés problémája hogy túl kevés a

családoknál a gyermekekkel, illetve fiatalokkal szemben felállított feladat-kényszer, aminek nem kedvező hatása megmutatkozik mind a munkához való viszonyban, mind pedig a társadalmi fegyelem betartásában. A tanulási feladat kényszert jelent - bizonyos értelemben munkakényszer is -, de önmagában véve nem elegendő, csak egyoldalúan járul hozzá a munkára, az életre való felkészítéshez.

Az említetteken túl a család gazdasági funkciója további értékek kialakulásához is hozzájárulhat. Így pl. a család gazdálkodása kialakítja a józan tervszerűséget, a fegyelmezettséget, az ésszerű takarékoskosságot, az igények és a lehetőségek összhangjának a megteremtését, és további értékek létrejöttének a lehetőségét is. Ugyanakkor szükséges annak a leszögezése is, hogy a család értékfunkcióiban nem a gazdasági oldal játssza a fő szerepet, bár mint az előzőekben is kitűnt a gazdasági oldal számos érték létrejöttének lehet a forrása.

Lényeges és nagyhatású a család esetében a pszichikai funkció. A családnak ez a funkciója számos, bonyolult jelenséget foglal magában és sokirányú feladat megoldására irányul. Közismert tény, hogy a családi együttélés során a pszichikai jelenségek egész sora alakul ki. A családi kapcsolatok jellegének megfelelően kialakulhat a szeretet, a gyűlölet, a megértés, az összeférhetetlenség, a bizalom, a bizalmatlanság, a féltékenység, az egymásrautaltság, az együttérzés, az önzetlenség, az önzés, és a sor további folytatása helyett leegyszerűsítve és általánosítva: a jó, illetve a rossz családi légkör. A jó és a rossz családi légkör, bár viszonylagos fogalmak mégis elhatárolhatók egymástól. A rossz családi légkör azt jelenti, hogy a család tagjai nem érzik jól együtt magukat, feszültségek alakulnak ki közöttük, az együttélés terhes a család tagjainak a számára. A jó családi légkör esetében kölcsönösen igénylik az együttléteket, a család tagjainak szükségük van egymásra, a tagok érzelmileg is kötődnek egymáshoz és a család nem korlátozza egyéb családon kívüli tevékenységüket.

Az említetteken kívül még más jegyek is jellemzik mind a rossz, mind a jó családi légkört, továbbá mindkettő esetében beszélhetünk fokozatokról, valamint abszolút módon vett jó, illetve rossz családi légkör nincs.

A jó családi légkör több társadalmilag, de különösen az egyén számára szükséges és hasznos érték létrejöttéhez járul hozzá. A jó családi légkör egyik lényeges feltétele a pszichikai egyensúlynak, amely elsődleges érték az egyén számára, és amely feltétele az egyén normális és eredményes társadalmi tevékenységének, beleértve ebbe a munka-, a közéleti- és egyéb tevékenységeket is. Pszichikai egyensúly hiányában eredményes jó munka tartósan nem végezhető, sőt a pszichikai egyensúlytartás hiánya pszichiátriai problémák létrejöttéhez vezethet. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a család, bár lényeges feltétele a pszichikai egyensúly létrejöttének, kedvezőtlen esetekben alapja is lehet a pszichikai egyensúly felbomlásának. A család, amely létrehozhatja a pszichikai egyensúlyt mint értéket, részben az egyensúlyon belül, de azon kívül is létrehozhat további értékeket. Ilyen értéknek tekinthetjük többek között a szeretet-igény kielégítését. A szeretet minden ember számára szükséglet és mint minden szükségletet, ezt is ki kell elégíteni. A család az a társadalmi viszonyrendszer, ahol a szeretet létrejöttének a feltételei a legkedvezőbbek; hisz a szülő-gyermek szeretet, vagy a házastársi szeretet, de a testvéri és a rokoni szeretet is az emberi szeretet leggyakrabban előforduló formái. A szeretet pedig az emberi értékek sorában előkelő helyet foglal el.

A szeretet mellett továbbá lényeges értéket jelent az érzelmi-kötődés lehetőségének a biztosítása, illetve az érzelmi kötődés realizálása. Az ember számára, társadalmi jellegéből adódóan, az érzelmi kötődés ugyancsak szükséglet. Az érzelmi-kötődés realizálódhat a családon kívül is, pl. barátok, barátnők stb. között, de az érzelmi kötődést elsősorban a család garantálja. Az érzelmi kötődés és a szeretet egy tőről fakadnak és az adja nagyon lényeges szerepüket, hogy hozzá-

járulnak a biztonságérzés kialakulásához is. A biztonságérzés, a biztonság tudat ugyancsak elengedhetetlen feltétel a pszichikai egyensúlyhoz és ezáltal a sikeres emberi tevékenységhez. A család egy további pszichikai értékét az adja, hogy a család nagymértékben örömforrás is. Az örömek a normális emberi életnek elengedhetetlen követelményei, aki nem tud örülni, mint személyiség is beszűkül és nem tud megfelelően viszonyulni másokhoz sem.

A család örömforrás funkciójához kapcsolódik a család kompenzációs funkciója is. A család sok módon és sok esetben ellát kompenzációs funkciót. Kompenzálhatja a sikertelenségeket, a kudarcokat, de a társadalmi és egyéni eredetű sérelmeket, méltánytalanságokat, sőt az esetleges sorcsapásokat is. Kompenzációs funkciói ellátására nemcsak az idealizáltan jó légkörű család képes, hanem minden átlag család. Az átlag normál család nem szükségszerűen probléma és feszültségmentes, ugyanis ilyen családok nemigen léteznek. Az átlag normál családnál kisebb problémák időleges feszültségek fennállhatnak ezeket a családtagok megfelelő módon elviselhetik.

A család talán egyik leglényegesebb funkciója: a nevelő, személyiségformáló, jellemalakító funkció. Ebből fakad számos lényeges érték, amelyeket mindenekelőtt a család fejleszthet ki. A nevelő, személyiségformáló funkciói elsősorban a gyermek és fiatalkorban érvényesülhet és lehet kiváltója további értékeknek. Napjainkban bizonyított ténynek tekinthető, hogy a személyiség normális fejlődéséhez a családi nevelés nélkülözhetetlen. Egyrészt a gyermek számára azt a szociális környezetet, amely lehetővé teszi a zavarmentes fejlődést csak a család tudja biztosítani, másrészt a család számos olyan pozitív értéket alakíthat ki, amelyek létrejöttéhez a családon kívüli nevelés vagy nem tud megfelelő feltételeket biztosítani, vagy csak nagyon szerencsés esetben képes ezeket létrehozni. Konkrétabban fogalmazva miről van szó? Arról töb-

bek között, hogy olyan pozitív erkölcsi értékek, mint pl.: ragaszkodás, hűség, odaadás, önfeláldozás, önzetlenség a családi nevelés eredményeként válhatnak személyiségjegyekké, erkölcsi tulajdonságokká. E nagyon pozitív erkölcsi értékek keletkezésének az a feltétele, hogy a gyermek találkozzon ezekkel a tulajdonságokkal, gyakorolják ezeket a gyermekkel szemben, a gyermek éljen át olyan szituációkat, amikor vele szemben nagylelkűek, önfeláldozóak, hűségesek. A társadalmi történeti tapasztalatok azt mutatják, hogy erre a gyakorlatra leginkább a család képes és a családon belül is mindenekelőtt az édesanya. A gyermek és ifjúkorban a családnak van legtöbb esélye arra, hogy ezek az értékek kialakulhassanak. Ugyanakkor az is közismert, hogy a család sok esetben deformálhatja is az egyént, közrejátszhat ellenkező tulajdonságok kialakításában is, mint pl. alapja lehet az önzés, egoizmus, kapzsiság, közömbösség stb. negatív erkölcsi tulajdonságok létrejöttének is.

A családnak fontos szerepe van a társadalmi fegyelemre való nevelésben. A társadalmi fegyelem fontos társadalmi értékünk és az is ismeretes, hogy a társadalmi fegyelem betartása nem problémamentes napjainkban sem. A társadalmi fegyelem számos összetevőt tartalmaz és a betartása vagy be nem tartása a legkülönbözőbb kérdéseket veti fel. Felvetődik többek között, hogy a családoknak mennyire kell a társadalmi rendszer, a társadalom intézményei, esetleg vezetői iránti tiszteletre nevelni. Ismeretes a történelemből, hogy mindig kötelesség volt a király, az uralkodó, az uralkodói ház tisztelete, és az is ismeretes, hogy mind a feudalizmus, mind a kapitalizmus kikényszerítette a társadalmi intézmények tiszteletét is. Nálunk ebben a vonatkozásban néhány zavaró, fúrca jelenség figyelhető meg. Egy régebbi időszakban sok szó esett a konformizmusról és nonkonformizmusról. Még hivatalos dokumentumokban is megjelent, hogy a mi embereszményünk a nonkonformista ember. Sajnos, itt a nonkonformizmus olyan értelmezéseket is takart, amelyek néha anarchista izűek voltak és nem a társadalmi fegyelem betartására serkentettek, hanem olyan látszatot alakítottak, mintha

a leglényegesebb feladat a társadalommal, a társadalom intézményrendszereivel való szembenállás lenne. De ez jutott kifejezésre az un. lázadó embereszményben is, ahol a lázadás önmagában is érték. A lázadás, a nonkonformizmus, ha ennek a társadalmi szükséglete fennáll - időszakonként lehet érték, de önmagában sem a nonkonformizmus, sem a lázadás nem érték. A társadalmi fegyelemhez való viszonyban szerepet játszanak olyan a családhoz kapcsolódó motiváló tényezők is, hogy a kapitalizmusban a dolgozói család, mindenekelőtt a munkáscsalád számára az ellenzékiesség, a rendszerrel, a hatalommal való szembenállás a helyes osztályálláspont. A társadalmi tudat-változás törvényszerűségeinek megfelelően, a hatalommal a "hivatalossal" szembeni beidegződések, átkerültek a mai társadalmi tudatba is, sok esetben a családoknál is megmaradt egy olyan sztereotíp beidegződés, hogy a "melós mentalitás" az, amikor az ember nem hódol be, hanem jól odamondogat a hivatalos szerveknek. A családnak tehát a társadalmi fegyelem alakulásában lényeges szerepe van, éppen ezért fel kell állítani normaként a társadalom, intézményei, de a vezetői iránti tiszteletadás követelményét, azaz ezt is lehet értéknek tekinteni.

A kultúráltságot, a tudást ugyancsak értéknek tekinthetjük, és hogy az egyes egyéneknél a kultúráltság, a tudás szintje hogyan alakul, abban a családnak, különösen az indításmál, az igényfelkeltésnél, nem lebecsülendő szerepe van. Ugyanez vonatkozik a művészetre, a művészet szeretetére, amelyek elengedhetetlen jellemzői a sokoldalúan fejlett egyéniségnek.

A politikai, világnézeti értékek kialakításában szerepet játszó tényezők között is megtalálhatjuk a családot. A politikai, világnézeti arculat formálása a család nevelési feladatainak képezi a részét. A politikai és világnézeti nevelés a családban történhet direkt, vagy indirekt módon, ilyen vagy olyan irányba orientálva. Különösen a világnézeti nevelésben játszik a család jelentős szerepet. Abban a tényben, hogy az egyének vallásosak lesznek-e vagy mentesek a vallásos befolyásoltság alól, a családnak, főleg a szülőknek a hatása érvényesül. A

felnőtt korukban bigott vallásosoknak általában a szüleik is vallásosak voltak, viszont nemigen találkozhatunk olyan vallásos, érett emberekkel, akiknek a szülei ateisták lettek volna.

A család nemcsak a vallás tekintetében szabja meg az egyén világnézeti arculatát, hanem további vonatkozásokban is. A család szerepet játszhat a racionalista, józan gondolkodásmód kialakulásában, de szerepet játszhat az irracionalista, misztikus beállítottság létrejöttében is. Világnézeti értelemben nagyon lényeges tényezőknak tekinthetjük, hogy képes-e valaki a realitások területén maradni, vagy könnyen hajlik az irreális elképzelések, lehetőségek elfogadására. Az ilyen jellegű beállítódás nagyon gyakran a családi neveltetésből ered. A világnézeti beállítódás hatással van az egyéniség egész tevékenységére, így pl. világnézeti tényezőből fakadhat az erkölcsi magatartás is; többek között a reális önértékelés, a józan kritikai érzék - nagyon lényeges értékek - szoros szálakkal kapcsolódik a gyermek és fiatalkor családi hatásaihoz. A reális önértékelés és kritikai érzék nélkül az egyén képtelen embertársaihoz normálisan viszonyulni, de képtelen ugyanazon értékes alkotó munka végzésére is. Társadalmi rendszerünkben a helyes politikai beállítódás és politikai magatartás: érték. A tudatos politizálását és a helyes politikai tevékenységét korunkban minden átlagembertől megkövetelhetjük. Korunkban ugyanis, amikor az emberiség története a szó szoros értelmében világtörténelemmé vált és az emberiség keretei a tudományos-technikai fejlődés következtében kissé össze is zsugorodtak, senki nem vonhatja ki magát a politizálás alól. A politika maga keresi fel a mindennapok emberét is, s mintegy kényszerít a politizálásra, végsősoron tehát napjainkban vagy tudatosan, vagy ösztönösen mindenki politizál.

A politikai arculatot és a gyakorlati politizálást a család mindig befolyásolta. A történelmi materializmusnak az a tétele, hogy az osztályhelyzet szabja meg elsősorban az egyének politikai nézeteit, legtöbbször a család közvetítésével érvé-

nyesül. Ugyanis mindenki családja révén születik bele osztályviszonyaiba és bár a későbbiek során átkerülhet más osztályhoz, az emberek döntő többsége megmarad annál az osztálynál, amelyhez családja révén kapcsolódik és ennek megfelelően a családja közvetítésével hozzátapadt osztály-beállítottság egész élete során végig kíséri.

A család az osztály-hovatartozás mellett megszabhat olyan politikai beállítódáshoz tartozó jellegzetességeket is, mint pl. hogy valaki haladó vagy reakciós gondolkodású, hogy peszsimista vagy optimista, hogy részt kíván-e venni a társadalmi közéletben, vagy tartózkodik tőle. Tévedés lenne azt gondolni, hogy a politikai nézetek és a politikai magatartás kialakulásában mintegy családi predeterminizmus érvényesülne. Az egyén politikai arculatát és politikai magatartását más tényezők is befolyásolják, többek között a konkrét társadalom, a munkahely, a baráti környezet, a különböző ideológiák és számos más tényező is. A történelemből ismert az a tény, hogy a család az esetek egy részében politikai, illetve politizálás-elleni mentalitást is szülhet. Különösen akkor fordulhat ez elő, ha a társadalomban túl gyorsan mennek végbe a politikai változások, ill. politikai cikk-cakkok következnek be és ennek megfelelően gyakran sujthatják az egyént politikai melléfogások, lebukások, számonkérések stb. Magától értetődően a család - de ebben is az osztályhelyzet a meghatározó - játszhat reakciós, visszahúzó szerepet is a társadalom politikai életében. Az esetek egy részében ez annak a következménye, hogy reakciós osztályhoz tartozó családról van szó, de nagyon gyakran az is szerepet játszhat, hogy a családfejlődés bizonyos fáziskieséssel követi a társadalom fejlődését - a család fejlődése legtöbbször lemarad a politika fejlődése mögött - és ennek következtében visszahúzó erőként hat.

A fentebb elmondottak érzékeltették a család és az egyén politikai tevékenysége közötti összefüggés néhány főbb vonását. A szocializmus időszakában a politizálást - magától értetődően a helyes politizálást - értéknek tekintjük, és mivel

a család jelentős szerepet játszik a politikai beállítódás alakulásában, a családokkal szemben ma felállítjuk azt a követelményt, hogy helyes politikai elvekre neveljék a család tagjait és helyes politikai orientációval, útravalóval lássák el a fiatalabb nemzedéket. Kissé kiélezetten megfogalmazva azt is kimondhatjuk, hogy a szülők felelősek a fiatalok politikai arculatának és tevékenységének az alakulásáért; ugyanis akár tudatosan, akár ösztönösen részük van abban, hogy a fiatalok politikai beállítódása, politikai tevékenysége hogyan alakul. Az adott elvet azonban mindig csak konkrét esetekben az eset jellegének megfelelően és nem mechanikusan lehet érvényre juttatni.

4. Befejezés

Az értékek bonyolult rendszerében a társadalom életének számos jelensége gyakorol hatást létrejöttükre, mozgásukra. Az előzőekben tézisszerűen utaltunk arra, hogy a mai, un. átlag-dolgozói család milyen értékek létrejöttéhez járulhat hozzá részben tudatos, részben pedig ösztönös mechanizmusok közvetítésével. Ez a családtípus napjainkban még ellentmondásos jellegű, magában hordoz átmeneti jellegzetességeket is és bizonyos mértékig le is marad a társadalom gazdasági, politikai fejlődése mögött. Mivel ennek a családnak az értékek létrejöttében igen jelentős a szerepe, felvetődik az a kérdés, milyen további családfel fejlődésről állithatunk fel hipotéziseket és milyen értelemben változhat meg a család értéklétrehozó és érték-hagyományozó szerepe. A rendelkezésre álló adatok, tények alapján felállithatunk egy olyan hipotézist, hogy a belátható jövőben, tehát hosszú időn keresztül ez a család azaz, az átlag-dolgozói, kétgenerációs, monogám család fog fennmaradni, de a mai viszonyaihoz képest bizonyos letisztulás és tartalmi gazdagodás megy majd végbe: azaz a jövő családja is a maihoz hasonló család lesz. Azok az elképzelések, amelyek az un. kommunacsaládra vonatkoznak, valószínűtlen hipotéziseknek tekinthetők és végsősoron a polgári családok maradványaiként fennálló jegekből próbálnak kiutat keresni. A jövőben is nagy valószí-

nüsséggel megmaradó mai jellegű család jelentős mértékben hozzájárul az értékek kialakításához és a meglévő értékek átadásához. Továbbá adottak azok a lehetőségek is, amelyek lehetővé teszik, hogy ez a család tökéletesebben és magasabb szinten lássa el értékfunkcióit és hozzájáruljon további új értékek kialakításához is. Az elmondottakat figyelembevéve tehát levonhatjuk azt a következtetést, hogy a család ebben a formájában is - átmeneti jellege, ellentmondásossága ellenére is - érték és megérdemli a társadalmi támogatást.